

Csibi Krisztina

NÉPEGÉSZSÉGÜGYI HÁZAK LÉTREHOZÁSA ÉS CSECSEMŐGONDOZÁS A BÁCSKAI SZÉKELY TELEPEKEN 1941-1944 KÖZÖTT

DOI 10.35402/kek.2023.1.7

Absztrakt

A Bukovinában élő magyar lakosságot 1941 tavaszán a román és magyar kormány egyezménye értelmében kitelepítették egykori falvaikból, és Bácskában, az 1920 után idetelepített dobrovoljacok (szerb önkéntesek) lakóházait jelölték ki számukra új otthonul. A közel tizennégyezer fős, erős, összetartó, nemzetségekre tagolt közösségüket huszonnyolc, a nagyobb települések melletti tanyára osztották szét. A falvak közigazgatása, a családok, a nemzetségek összetartása, az egyházi élet és az egészségügyi ellátás megszervezése, az oktatás és a gazdálkodás elindítása a Magyar Királyi Országos Menekültügyi és Hazatelepítési Kormánybiztosság hatáskörébe tartozott. A dolgozatban a Bácskába hazatért mintegy 3300 bukovinai székely sokgyermekes család közegészségügyi ellátására, a higiéniai körülményeikre vonatkozó forrásokat leszűkítve, ezúttal a csecsemőgondozással összefüggő adatokat mutatom be. Levéltári és múzeumi források, a témával foglalkozó publikációk, illetve visszaemlékezések képezik alapját a környezet tisztántartására, a tisztálkodásra, a gyógyításra, a betegségmegelőzésre, a családtervezésre, és csecsemőgondozásra vonatkozó megállapításoknak.¹

Kulcsszavak: Székely, Bácska, közegészségügyi ellátás, csecsemőgondozás, higiénia.

Abstract

The establishment of public health houses and baby care in the székely settlements in Bácska between 1941 and 1944

According to the Romanian and Hungarian convention the Hungarian government resettled the Székely population living in Bukovina from their former villages in the spring of 1941 to Bácska

1 Kiegészített, átdolgozott változata a Nagy István szerk. *Bukovinai székelyek nyomában* című kötetben, 2020-ban megjelent *A bukovinai székelyek egészségügyi ellátása Bácskában a levéltári adatok tükrében* című tanulmány egy fejezetének.

and the former houses of Dobrovoljac (Serbian volunteers) were assigned for them as new homes. The nearly fourteen thousand strong community, which consisted of strong and solidary big families, were sent to live on twenty-eight farms next to bigger settlements. The public administration of villages, the cohesion of big families, the organisation of church life and medical care, the start of education and farming belonged to the competence of the Hungarian Royal National Refugee and Repatriation Government Commission. In this article, I present the data related to baby care, not considering all the other sources regarding the public health care and the hygienic conditions of the nearly 3300 Bukovinaer székely large families, which had returned to Bácska. The conclusions referring to keeping the environment clean, personal hygiene, cure, prevention, family planning and baby care are based on archival and museum sources, publications dealing with the topic, reminiscences.

Keywords: Székely, Bácska, public health care, baby care, hygiene.

A népcsoport sajátos történetéről számos tudósítás, újságcikk, jelentés, leírás, tudományos igényű feldolgozás, szociográfiai jellegű kiadvány látott napvilágot.² A Bukovinában élő székelyek végleges hazatelepítésének gondolata hosszú ideig foglalkoztatta a magyarországi közvéleményt. A 19. század második felében a népesség gyarapodásával a termőföld kevésnek bizonyult a megélhetés biztosításához, az elszegényedés miatt ismét nagyarányú elvándorlás indult Moldvába. Létszámukat a kolerajárványok tovább mérsékeltek. 1866-ban, az utolsó járvány hírére került a figyelem középpontjába a Kárpátokon túli magyar etnikai sziget.³

2 Gegő 1838; Jancsó 1938; Jernei 1851; Szádeczky 1908; Kis-Várday 1933; Oberding 1939; Mikecs 1989; Sántha 1942; Ősy-Oberding 1967; Albert 1983; Csupor 1987; Sebestyén 1989; Talpassy 1945; Foki-Solymár-Szőts 2000.

3 Vincze 2001:143.

A társadalmi hangulat alakítását László Mihály, istensegísi születésű bölcsészdoktor, országgyűlési képviselő írásai is erőteljesen befolyásolták.⁴ Az al-dunai telepítésnek egyik kezdeményezője volt.⁵ A megindult és egyre nagyobb méretű kivándorlás az első világháborúig, sőt azt követően is tovább folytatódott Erdélybe, Kanadába és Brazíliába.⁶

A közel tizennégyezer fős, Bukovinában maradt magyar közösség hazahozataláról, a telepítés előzményeiről, kiváltó okairól, a felmerült telepítési tervekről, a magyar kormányok politikájáról, földbirtokpolitikai kérdésekről, a témám szempontjából releváns, a mindennapi életet is érintő közlemények szolgáltatottak értékes adatokat.⁷ A korántsem teljes felsorolásból nem maradhat ki a közelmúltban megjelent három kötet sem, melyek a vizsgált időszak, a kutatási terep és a vizsgált társadalmi csoport kontextualizálását segítették. A *Honosság/Hontalanság* 2018-ban megjelent kötet első fejezete a bukovinai székelyek 20. századi történetét árnyalja tovább, ugyanakkor a Bácska és a Bánság 1940-es évek társadalmi változásait, a kirajzolódó sokszínű etnikai képet vázolja fel.⁸ 2020-ban jelent meg a *Bukovinai székelyek nyomában* kötet fókuszában a népcsoport múlt századi története áll, a legkülönbözőbb szempontú (mindennapi élet, vallás, gyermekkor, kivándorlás, telepítés, nyelvészet) és más-más térbeli megközelítésekben (Dél-Erdély, Bácska, Al-Duna, Tolna, Kanada).⁹ A legutóbbi időszak kifejezetten a kitelepítésekre, a második világháború egyéni és csoportos tragédiáira és traumáira összpontosító konferenciakötete (*Családok a kitelepítések árnyékában*) az időszak, a tematika és a módszer szempontjából is megkerülhetetlen írásokat tartalmaz.¹⁰

A Bukovinában élő magyar lakosságot 1941 tavaszán a román és magyar kormány egyezménye értelmében kitelepítették egykori falvaikból, és Bácskában, az 1920 után idetelepített dobrovoljacok (szerb önkéntesek) lakóházait jelölték ki számukra új otthonul. A közel tizennégyezer fős, erős, összetartó, nemzetségekre tagolt közösségüket

huszonnyolc, a nagyobb települések melletti tanyára, úgynevezett szállásokra osztották szét. A falvak közigazgatása, a családok, a nemzetségek összetartása, az egyházi élet és az egészségügyi ellátás megszervezése, az oktatás és a gazdálkodás elindítása a Magyar Királyi Országos Menekültügyi és Haza-telepítési Kormánybiztosság hatáskörébe tartozott.

Az alábbiakban a Bácskába hazatért mintegy 3300 bukovinai székely sokgyermekes család közegészségügyi ellátására, a higiénias körülményekre vonatkozó forrásokat leszűkítve, ezúttal a csecsemőgondozással összefüggő adatokat mutatom be. Levéltári és múzeumi források, a témával foglalkozó publikációk, illetve visszaemlékezések képezik alapját a környezet tisztántartására, a tisztálkodásra, a gyógyításra, a betegségmegelőzésre, a családtervezésre, és csecsemőgondozásra vonatkozó megállapításoknak. A Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában található, Szabados Mihály telepítési előadó által írt jelentések, fényképek, a Tolna Megyei Levéltár Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület iratainak a telepítésre vonatkozó anyaga, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött kormánybiztosi jelentések és az MTI könyvomas napkiadások témára vonatkozó részletei, illetve a Vajdasági Tartományi Levéltárban (Arhiv Vojvodine) található Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség anyagában az 1941 és 1944 között keletkezett telepfelügyelői jelentések segítségével kerestem választ kérdéseimre. A többfajta levéltári forrásból származó adathoz az országgyűlési naplók, a kormánybiztosi jelentések, a hivatalnokok feljegyzései, a telepfelügyelői jelentések, a tisztiorvosi, bírósági, pénzügyi levelezések, korabeli sajtómegjelenések felhasználásával jutottam hozzá. Ezeket a primer forrásból származó adatokat igyekeztem egyeztetni az adatközlők emlékezetében fennmaradt történetekkel, melyek a történelmi eseményeknek egy egészen sajátos, nem hivatalos oldalát tudják megvilágítani. Interjúalanyaim nagy része gyermekként vagy fiatal felnőttként élte meg a kitelepítést. A legidősebbek az 1920-as évek derekán születtek, vagyis 1941-ben 15-18 évesek voltak, a bácskai évek alatt töltötték ifjúkorukat. Korosztályuknak megfelelően részletesen beszámoltak az első orvosi vizsgálatokról, a telepeken működő egészségügyi dolgozókról és önkéntesek munkájáról, a házak berendezéséről. 1998 és 2002 között több interjút készítettem terhesség, szülés, gyermekágy témában, amelyek nagy része a bácskai időszakot érinti. Az írásos és szóbeli forrásokat a bukovinai székelyek bácskai három évét részben feldolgozó munkák alapján kiegészítettem,

4 László 1877, 1882.

5 Sántha 1942:86; Szóts 2015:8.

6 Oberding 1938.

7 A. Sajti 1982, 1984, 1987, 2004, 2010; Vincze 2001, 2011; V. Kápolnás 1987; 1994, Valastyán 2013, 2014, 2019; Papp 2017.

8 Papp 2018.

9 Nagy 2020.

10 Bali – Deáky – Vámos szerk. 2022.

ezek közül is főként a legutóbbi időben megjelent tanulmányok, Papp Árpád és Valastyán Balázs publikációi tartalmazzák az egészségügy témakörében a kontextust jobban megvilágító tényeket.¹¹ A rendelkezésre álló korabeli források és a visszaemlékezések is azt mutatják, hogy az 1941 és 1944 közötti időszak e népcsoport számára meghatározó volt. Amellett, hogy bukovinai székely öntudatuk ebben az időben alakult ki, ekkor találtak szervezett egészségügyi ellátással, napközi otthonos óvodákkal, magyar nyelvű oktatással, számukra új gazdasági ismeretekkel.

A trianoni békediktátum következtében a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz (1929-től Jugoszlávia) csatolt területen a múlt század közepére egyrészt a kedvezőtlen gazdasági viszonyok, illetve a magyar kisebbséggel szemben tanúsított szerb kormányzati intézkedések eredményezték azt, hogy a magyar vidékeken volt legkedvezőtlenebb a népesedési arányszám, vagyis a magyarok által lakott területen volt a legalacsonyabb a születek száma és a legmagasabb arányú a halálozás. A Délvidék visszacsatolása után a teljes polgári közigazgatás megszervezésével párhuzamosan elkezdődött a magyar egészségügyi intézményrendszer kiépítése. A járási orvosi és a tisztiorvosi ellátás biztosítása, a preventív intézkedések bevezetése, a zöldkeresztes intézmények, egészségházak felállítása, a tüdőbeteg gondozók, nemi beteg gondozók megnyitása¹² mind azt a célt szolgálták, hogy a magyar lakosság népesedési viszonyaira kedvező hatást gyakoroljon, és végső soron hozzájáruljon a térség etnikai viszonyainak a megváltoztatásához, a magyarság számarányának növeléséhez.¹³

A Zöldkeresztes Egészségügyi Szolgálat

A visszacsatolt bácskai területen az egészségügyi hálózat kiépítésében legnagyobb szerepe az 1929-ben létrejött Zöldkeresztes Egészségügyi Szolgálatnak volt, amely kifejezetten a falun élő lakosság egészségügyi és szociális helyzetének javítását, a

fertőző betegségek elleni küzdelmet, a közegészségügyi állapotok javítását tűzte ki célul.¹⁴ Az ennek érdekében kiépített hálózat 1941-ben egyesült a korábban, 1915-ben az anyák és csecsemők védelmére alakult Országos Stefánia Szövetséggel, így egyaránt feladatukká vált az anya- és csecsemővédelem, az iskola-egészségügy, a nemi betegségek és tbc elleni küzdelem, a szegény betegek otthoni ápolásának megszervezése, és a szociális gondozás.¹⁵

Ha a vizsgált időszak végén, 1944-ben megvont mérleget nézzük, látjuk, hogy az 1941 tavaszán megfogalmazott célok csak részben teljesültek. A zöldkeresztes hálózat kiépítése terén a dél- és nyugat-dunántúli, illetve az erdélyi mellett a bácskai területek is messze elmaradtak a többi országrészhez képest. Ráadásul az egész területre jellemző volt az élvszületési arány drámai csökkenése,¹⁶ mely tendencia lassításának, megállításának, esetleges növekedésének elérését éppen az egészségügyi hálózat megerősödésétől várták.

A székely telepek létrejöttkor a legelső intézkedések egyike volt a népegészségügyi házak felállítása, ahol szakképzett zöldkeresztes nővérek tanácsadói és gondozási feladatokat láttak el. A Kormánybiztosság ügykörébe tartozott szakképzett személyzet alkalmazása és működési területük beosztása. Az alábbi táblázatban a néhány hónap alatt megszervezett székely telepek közigazgatási, közművelődési és népegészségügyi adatait vehetjük szemügyre.¹⁷

11 Papp 2017; Valastyán 2014, 2019.

12 OGYK-KN-1939:317.

13 A kormányzat részéről annál is inkább komoly szándék volt az etnikai viszonyok megváltoztatására, mert míg Felvidék 1938-as visszacsatolásakor 1.086.829 lakosból 937.447 fő vallotta magát magyarnak, Erdély 1940-ben történt visszacsatolása idején a magyar nemzetiségű lakosság több mint 50% volt, addig a Délvidék magyar lakossága a 40%-ot sem érte el.

14 Johan 1939:249, 264.

15 Kiss 2004:111-112, 132.

16 Magyarországon 1920-ban az ezer lélekre számított élvszületési arány 31.4 volt, 1940-ben ellenben 19.5-re csökkent. Tudósítás (Zs. I. szerzői névbetűkkel) Johan Béla akadémiai székfoglalójáról, *Zalai Magyar Élet*, V. évf. 119. sz. 1944. május 27. [ZalaiMagyarÉlet_1944_2__pages140_140.pdf](#)

17 a részleteket lásd az 1. sz. mellékleten, K184-1941-137-135280

1. számú melléklet

Kimutatás a telepek közigazgatási, népművelési és egészségügyi szolgálatáról (K-184-1941-137-135280)

A telep neve	Száma	Jegyző	Tanító	Telepfelügyelő	Orvos	Zöldkeresztes védőnő	Napköziotthonos óvónő	Lelkigondozó atya
Andrásföldje (Kisbelgrád)	43	dr. Komoróczy István	Bellay Mária Irén	Gulyás János	Dr. Remes Károly, szabadkai városi orv.	Fehér Margit	Czifra Erzsébet	P. Tamás Krizant ferencrendi barát
Andrásmajor (Kosicsevo)	45	dr. Komoróczy István	Bellay Mária Irén	Molnár Péter	Dr. Hadzsy János, topolyai k. orv.	Fehér Margit	Szotyori Ilona	P. Tamás Krizant ferencrendi barát
Andrásvára (Tomislavci)	49	Szakács Pál	Krómi Marianna	H. Kiss Imre	Dr. Walter Béla, bejskai kör. orv.	Holler Margit (visszarend.)	Balázs Anna	P. Tamás Krizant ferencrendi barát
Bácsan drásfalva (Karagyorgyevo-Pavlovo)	44	Dr. Komoróczy István	Lencse Mátvás, Egyed Sándor	Sinkovics Dezső	Dr. Remes Károly, szabadkai városi orv.	Fehér Margit	Szendrei Valéria	Pallos Ambrus P. kapucinus barát
Bácsan drászállás (Bácszokolác)	50	Sarkady Ferenc	Érfalvy Ferenc	H. Kiss Imre	Dr. Háda Sándor, bácskossuthfalvai k.o.	Holler Margit (visszarendelve)	Krieg Edit	
Bácsahadikfalva (Raszina)	59	Sóti Károly		Paloray József, Bognár Pál	Dr. Scherer Mátvás, regőcei közs. orv.	Jakab Erzsébet	Kovács Ilona	
Bácsistenségts (Szokolác és Szokolácemusics)	53	Oroszi István	Kiss János és felesége, Merényi Jolán	Szilágyi Lajos	Dr. Tóth Á. Márk, kishegyesi közs. orvos	Nádudvari Erzsébet	Karancsi Erzsébet és Pintér Teréz	P. Varga Vital ferencrendi barát
Bácsjózseffalva (Hadzsicsevo, volt Józseffalva)	46	Sölymossy Béla		Kerényi Mihály, Dücső Gyula, Papp János (?)	Dr. Mayer András, csantavéri k. orv.	Gallé Ernesztin	Kovács Mária	P. Szabados Emánuel ferencrendi barát
Bácsvitézfalva (Tomicevo)	11	Dr. Száva István, vajszkai jegyző			Dr. Rieman Ferenc, bácsi közs. orv.	Nagy Ida		
Fogadjisten (Bácsdusanovó)	29	Körösy Mihály		Bukács Pál	Dr. Mayer András, csantavéri k. orv.	Galló Ernesztin	Füzesy Kálmánné	A hívek bejármak Csantavérre
Hadikföldje (Gyurgyevo)	20	Árpád János, temerini jegyző		Agócs Sándor, Pataki István	Dr. Machmer Mátvás, temerini közs. orvos	Énekes Margit	Nagy Mária Veronika	P. Juhász Irén kapucinus t.
Hadikhalom (Tankosicsevo)	18	Bernáth Joachim		Turtula Sándor	Dr. Tausz János, horthyvári közs. orvos	Pákozdy Irén		P. Körösztős Krizosztom ferencrendi barát
Hadikisfalva (Alexa-Szantics)	60	Arany István		Ivanics György	Dr. Spreitzer József, órszállási k. orv.	Rajkai Gizella	Nagy Mária Gizella	
Hadiklelke (Újkiszács)	17	Bernáth Joachim	Takács Mihály	Turtula Sándor	Dr. Gombár Mátvás, kiszácsi k. orv.	Pákozdy Irén		P. Körösztős Krizosztom ferencrendi barát

*Csibi Krisztina: Népegészségügyi házak létrehozása és csecsemőgondozás
a bácskai székely telepeken 1941–1944 között*

Hadikliget (Veternik)	16	Váray László	Szarka László	Tanninger Gyula	Dr. Jelezics Dusán, ófutaki k. orv.	Énekes Margit	Lukács Irén	P. Köröztős Krizosztom ferencendi barát
Hadikszállás (VojvodaiMises)	15	Váray László	Szarka László	Tanninger Gyula				P. Köröztős Krizosztom ferencendi barát
Hadikújfalú (Bajmokrata)	61	Szabó András	Bálint Károly és felesége Golly Júlia, Várda Aladár és Szöcs Gergely	Alexander István és Beining Rudolf	Dr. Matyasovszky Béla, bajmoki k. orv.	Rajkai Gizella	Teleki Éva	Szell Ede világi
Hadikvára (Szóreg)	21	Belényesi István	Tóth Lajos	H. Horváth Gyula	Dr. Szarvas Vince, temerini közs. orvos	Énekes Margit	Fodor Erzsébet	P. Juhász Irén kapucinus t.
Hadikvég (Misticsevo)	62	Radványi Miklós		Csobán Csaba	Dr. Matyasovszky Béla, bajmoki k. orv.	Rajkai Gizella	Lamp Ilona	Szell Ede világi
Horthyvára (Máriamajor-Sztepanovicssevo)	19	Matis András	Gróf Ferenc	Prack Mihály, Göncző György	Dr. Tausz János, k. orv.	Pákozdy Irén	Czár Gizella és Kovács Izabella	P. Köröztős Krizosztom ferencendi barát
Istenáldás (Nyegusevo)	28	Kórody János		Nagy Tibor	Dr. Eidenmüller E. nyegisevoi közs. orv.	Jóna Erzsébet	Kanizsai Eszter	P. Kovács Angelus kapucinus t.
Istenföldje (Milesevo)	24	Kilyénfalvi Ödön		v. Magon György (?)	Dr. Eidenmüller E. nyegisevoi közs. orv.	Jóna Erzsébet	Kovács Dezsóné	
Istenhozott (Szredniszállás)	52	Szakács Pál	Leroh Károly	Kléman József	Dr. Walter Béla, bajsa k. orv.	Nádudvari Erzsébet	Monostori Róza	P. Varga Virál ferencendi barát
Istenkeze (Szveticssevo)	27	Kórody János		Nem szükséges, kis telep	Dr. Walter Béla, bajsa k. orv.	Jóna Erzsébet		P. Kovács Angelus kapucinus t.
Istenzeme (Szramkovicssevo-Karkatur)	48	Türmezy István		Nagy János	Dr. Hadzsy János, topolyai k. orvos	Fehér Margit	Varga Mária	P. Tamás Krizant ferencendi barát
Istenvára (volt Fogadjisten, azelőtt Radivojicssevo)	47	Sólymossy István		Kerényi Mihály	Dr. Mayer András, csantavéri k. orv.	Galló Ernestsün	Steiner Rózsa	P. Szabados Emánuel ferencendi barát
Istenvelünk (Újcservenka)	57	Dr. Karsay Jenő	Kisfalusi Ferenc és Lajosházi Lujza	Boros János	Dr. Krenich János, cservenka k. orv.	Nádudvari Erzsébet	Czékus Zoltanné	P. Varga Virál ferencendi barát
Ref. András háza (Bácsfeketehegy)	55	Dr. Komoróczy István		Nem szükséges	Dr. Dujmovics Antal, k. orv.	Jóna Erzsébet	Tóth Lenke	Ref. püspöki székely
Ref. András lelke (Roglatica)	51	Sarkadi Ferenc		H. Kiss Imre	Dr. Hádá Sándor, bácskossuthfalvai k. o.	Holler Margit	Szemes Olga	Bognóczy Géza ref. lelkész
Vajszka	11	Dr. Száva István			Dr. Schäffer Gyula, körtörvos	Nagy Ida	Péli Mária	

2. számú melléklet

Kimutatás a külföldi magyarokat hazatelepítő kormánybiztosság hatáskörébe utalt területén lévő telepes községekről és viszonyairól (K-184-1941-137-135280)

A telep neve	Száma	Zöldkeresztes nővér	Orvos	Bába	Jó kút
Andrásföldje (Kisbelgrád)	43	1	Kijár	-	1
Andrásmajor (Kosicsevo)	45	Kijár	Kijár	-	1
Andrásvára (Tomislavci)	49	1	Kijár	-	2
Bácsandrásfalva (Karagyorgyevo-Pavlovo)	44	Kijár	Kijár	-	3
Bácsandrászállás (Bácsszokolác)	50	1	Kijár	-	2
Bácsbadikfalva (Rasztina)	59	-	Kijár	-	6
Bácsistensegítség (Szokolác és Szokolácemisics)	53 (56)	1	Kijár	1	2
Bácsjózseffalva (Hadszicsevo, volt Józseffalva)	46	Kijár	Kijár	1	1
Bácsvitézfalva (Tomicevo)	12	-	-	-	1
Fogadjisten (Bácsdusanovó)	29	Van	Kijár	-	1
Hadikföldje (Gyurgyevo)	20	Kijár	Kijár	-	1
Hadikhalom (Tankosicsevo)	18	Kijár	Kijár	-	2
Hadikkisfalva (Alexa-Szantics)	60	Kijár	Kijár	-	2
Hadiklelke (Újkiszács)	17	-	-	-	1
Hadikliget (Veternik)	16	-	-	-	1
Hadikszállás (VojvodaMisics)	15	-	-	-	1
Hadikújfalva (Bajmokrátá)	61	1	Kijár	1	1
Hadikvára (Szóreg)	21	1	-	-	2
Hadikvég (Misicsevo)	62	Kijár	-	-	3
Horthyvára (Máriamajor-Sztepanovicsevo)	19	1	Kijár	1	8
Istenáldás (Nygusevo)	28	1	Van	-	2+1 rossz
Istenföldje (Milesevo)	24	-	Kijár	-	1
Istenhozott (Szrednizállás)	52	Kijár	Kijár	-	1
Istenkeze (Szveticsevo)	27	Kijár	Kijár	-	1
Istenszeme (Sztankovicsevo-Karkatur)	48	-	Kijár	-	1
Istenvára (volt Fogadjisten, azelőtt Radivojicsevo)	47	Kijár	Kijár	-	1
Istenvelünk (Újcservenka)	57	1	Kijár	-	1
Ref. András háza (Bácsfeketehegy)	55	-	Kijár	1	1
Ref. Andráslelke (Roglatica)	51	Kijár	Kijár	-	1
Vajsza (Józsefháza)	11	1	-	-	1
Összesen		11	18	5	53+1 rossz

Családvédelem, felvilágosítás

Mindezzel egyidőben a Zöldkeresztes Egészségügyi Szolgálat felvilágosító kampányt indított, mely a mindennapi tisztálkodás, a csecsemő- és gyermekgondozás terén kívánatos alapvető higiéniai eljárásokat népszerűsítette. A megfelelő számú és képzettségű szakember biztosításán túl gondoskodtak a családvédelem és higiénia legalapvetőbb eszközeinek beszerzéséről is. A Kormánybiztosság a

székely telepes községek többgyermekes anyái között szülészeti vándorzászkokat osztott szét, melyek csecsemőápolási szereket, ruházatot tartalmaztak.¹⁸

18 A kelengyezsák az alábbiakból állt: két darab szappan, egy darab púder, egy darab köldök pólya, tizenkét darab pelenka, egy darab gumi, két darab flanel, egy darab tüll, egy darab fürdőlepedő, egy darab flanel takaró, négy darab ingecske és egy darab flanelingecske. TML X. 51. 8. doboz.

A védőnők felvilágosító munkája mellett a Bácskában élő magyar lakosság szokásainak megismerése, elsajátítása, az ott használt eljárások átvétele, a helyi magyar képzett bábaasszonyok tevékenysége is hozzájárult a higiéniai állapotok javulásához. A betegségek, terméketlenségtől való félelem a csecsemőhalálosok számának csökkenésével, az egészségügyi ellátás fokozatos javulásával, a rendszeres orvosi vizsgálatokkal, a fertőzések megfékezésével és a folyamatos felvilágosító tevékenység hatására halványult, azonban a bukovinai székelyek körében a várandóssághoz, a szüléshez, az újszülött és a gyermekágyas egészségéhez fűződő gazdag szokásvilág még sokáig fennmaradt.

Az önkéntes munkaszolgálatosok

A bácskai évek alatt nyaranta önkéntes munkaszolgálatos leányok érkeztek a telepekre, hogy a nagycsaládoknál a főzésben, takarításban, a csecsemőápolásban, gyermeknevelésben és egyéb ház körüli teendőkben segítséget nyújtsanak. Több telepfelügyelő jelentésében olvashattunk a „pettyes kisasszonyok”-ról, akik felvilágosító tevékenységet végeztek a hazatelepített székely családokban. „Vótak ezek a pettyes leányok nálunk. Ki vótak a családokba téve, hogy tanyiccsák a székelyeket” (Saját gyűjtés, Palotabozsok, 2001); „Nagyon szerettük ezt a pettyes leányokat, aszonták, pettyes kisasszonyok”.¹⁹ (Saját gyűjtés: Kéty, 2019); „Pettyesek. [...] Ott, ahol kisbabák voltak, oda voltak rendezve. [...] Esténként tábor tüzet csináltak. [...] Ott a tűznél tartottak előadásokat [...] segítettek főzni es, vagy a babákra ügyelni, vagy pelenkát mosni, vagy ilyeneket segítettek, mert mindig segítettek. Délután két óráig voltak a háznál. Reggel mentek, délután két óráig. S délután két órakor mentek vissza az ő helyikre. Takarítottak, főztek” (Saját gyűjtés: Kéty, 2019).

Bábák, csecsemőgondozás

1941-ben a Bácskában a bábák több mint fele időskorú volt és nem rendelkezett kellő szaktudással. Sokan oklevelüket a század elején a magyar

19 Pettyes kisasszonyok/leányok: Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Nemzeti Munkaszolgálatára jelentkezett fiatal, 16. életévüket betöltött nők, akik a fővárosból nyaranta egy-egy hónapra 30–40 fős csoportokban érkeztek és a székely telepeseket főzésre, gyermeknevelésre oktatták, egészségügyi, valamint egyéb szociális gondozásba részesítették, a nagyobb családoknál a házi teendőkben segítettek. (Telepfelügyelők jelentései 1942. és 1943. AV F150 57. doboz)

bábaképzőben szereztek,²⁰ ismereteiket ezt követően azonban nem fejlesztették tovább, ismétlődő tanfolyamokon nem igen vettek részt. A területen az elhelyezkedésüket, letelepedésüket sem irányították a hatóságok.²¹

A bábaügyet a bukovinai magyarok nagyszámú gyermekáldására tekintettel a Kormánybiztosság kiemelt fontosságúnak tekintette. Sürgős feladatul tűzték ki a megfelelő képzettséggel bíró szülésznők munkába állítását. Felmérést végeztek a községekben működő szülésznők számáról, pontos lakóhelyükről, szakképzettségükről. A már működő zöldkeresztes testvéreket arra kérték, térképezzék fel, van-e a Bukovinából betelepített magyar asszonyok között olyan értelmi képességgel rendelkező személy, esetleg többgyermekes anya, akit alkalmasnak találnának a bába képezdei tanfolyamra.²² Bonczos június 14-i 5. számú tájékoztatójában megerősíti a bába-ügy mielőbbi rendezésének fontosságát. „A nagy lélekszámú telepes községek, amelyeknek közlekedési viszonyai a többször igen távol eső anyaközségekhez földutakon, esős időben igen rosszak, bába nélkül nem hagyhatók”.²³

A bukovinai székely asszonyokat a terhesség alatt sem orvos, sem bábaasszony nem vizsgálta. Csak Bácskában változott meg a helyzet, ahol az asszonyoknak már a várandósság ideje alatt is módjukban állt beszélgetni a bábával, aki kikérdezte őket állapotukról, tanácsokkal látta el őket, segítette megállapítani a magzat korát. „Bácskában már jobban ellenőrizték az ezen állapotos asszonyokat. Vót nővérke, vagy bába. Jött. Hozzám es jött. Szépen beszélgettek az asszonyokkal, ha megmondták, hogy mi a baj. Egy-egy nem mondta meg” (Saját gyűjtés 2000. Kisdorog). „Horthyváran már más vót. Vitték szülni, a bábaasszony mindig ott vót, járkált az asszonyokhoz, melyik terhes vót, fiatalasszonyokhoz. Hadikba nem” (Saját gyűjtés, 2000. Kisdorog).

A szülés, a gyermekágyas asszony és a csecsemőgondozás feladataira bábát hívtak. Demus Magda, egy délvidéki falusi bába – aki 1941-ben végzett a bábaképzőben – a visszaemlékezései között említi,

20 Az alkalmi, bábát helyettesítő asszonyok, illetve a tudását tapasztalati úton elsajátított parasztbábák mellett működtek az engedéllyel rendelkező cédulás bábák, a 3–5 hónapos képzést követően vizsgázott oklevelű bábák, illetve az ún. II. rendű bábák, akik az 1880-as évektől megnyílt bábaképző intézetekben kaptak engedélyt. Deáky 1996:147–153.

21 Szabó 2014:192.

22 K184-1941-137-135280

23 K184-1941-137-135280

hogyan a magyarok Bácskába való bevonulása után Hadikújfaluba érkező bukovinai székelyek között kapott lakást. Azt írja: „ezek az emberek el vannak maradva a kultúrától, nem ismertek betegséget, csak szemverést és megrontást.”²⁴ Kezdetben nem engedték a közelükbe, csak akkor, ha nagy bajban voltak. Lassanként kezdték bizalmukba fogadni, és hallgattak a tanácsaira, beszélt nekik a betegségek megelőzéséről, egyéb higiéniai felvilágosító tevékenységet végzett. A fiatalokat szakkönyvekkel látta el, felolvasott nekik a guzsalyasok alkalmával, próbálta meggyőzni őket természet tudományos magyarázatokkal, hogy a babonás hiedelmeket, rítusokat, melyek eddigi életüket, mindennapjaikat kísérték, hagyják el, gyermekeik és a maguk egészsége érdekében sajátítsák el az alapvető higiéniai eljárásokat, szabályokat.²⁵ Azt is megtudjuk, hogy pénzt nem kérhetett a szülések levezetéséért, mert a székelyek mint betelepítettek ingyenes orvosi és egészségügyi ellátásban részesültek, gyógyszerhez egy bizonyos összeghatárig kedvezményesen juthattak.²⁶ A bábát a kereszt szülők fizették meg, lepedővásznat, abroszt, szőtt törülközőt, baromfit adtak ajándékba a szülésért, sőt előfordult, hogy választási kismalacot kapott a szolgálatáért. A bába kérte fel a keresztkomákat, minél több kereszt szülő volt, annál több fizetésre számíthatott.²⁷

Csecsemőhalandóság

A csecsemőhalandóságra a népesedési szempontok mellett úgy is szoktak tekinteni, mint a társadalom egészségügyi fejlettségének, a népesség haladó felfogásának, vagy a társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyának egyfajta mércéjére.²⁸ Ezért is fontos, hogy ezen a szűk időkereten belül is, de megvizsgáljuk a Bukovinából telepített népesség körében a 0–1 éves kor alatt elhunyt gyermekek betegségeit, azok okát, illetve a halandóság arányát a felnőtt halálozásokhoz viszonyítva.

Az egészségügyi helyzetről, a gyermekhalandóság magas arányáról szóló katonai híradás elismeri, hogy ezen a területen a zöldkeresztes nővérek száma

kimagasló az ország többi részéhez viszonyítva.²⁹ „Az egészségügyi állapotok a telepeken jók. A felvilágosító munka ezen a téren is feltétlenül szükséges. Eltekintve az egyéb betegségektől, eddig még megbízhatóan ellen nem őrzött híreink szerint elég jelentős közöttük a gyermekhalandóság, ami elsősorban egészségügyi téren való bizonyos hátramaradottságunknak tudható be. A zöldkeresztes szervezet az anyaországhoz viszonyítva első benyomásra túlméretezettnek látszik, jótékony hatása azonban feltétlenül meg fogja hozni a gyümölcsét. A gyerekek felügyeletére, egészségügyi felvilágosításra, gondozásra több csoportban érkeztek zöldkeresztes nővérek, egyszerre 10–12 dolgozott. Tekintettel a nagy gyermekáldásra, a gyermekhalandósággal szemben bizonyos közönnyel viseltetnek, ezért megfelelő felvilágosító tevékenység elkerülhetetlenül szükséges. Ez is a zöldkeresztre vár.”³⁰

Más megközelítésben a korabeli kormányzati források a gyermekhalandóság okaként a törődés és a higiénia hiányát, valamint a rossz lakásviszonyokat sorolták fel.³¹ Gondot jelentett, hogy tejelő jóságállomány hiányában a csecsemők, gyermekek tejjelátását csak nehezen tudták kielégíteni.³² Megfelelő tüzelőanyag hiánya miatt a gyermekek körében fellépő megbetegedésekről tettek említést a telep felügyelői jelentések.³³ H. Kiss Imre és Papp János az általuk felügyelt telepek egészségügyi állapotával kapcsolatban még 1942-ben és 1943-ban is havi beszámolóikban több alkalommal nyomatékosították, hogy nagy szükség lenne az anyák részére a csecsemőápolás terén végzett felvilágosító tevékenységre, előadásokra, mert az elhalálozások száma a csecsemők körében a legmagasabb. Ennek mérséklését abban látták, ha az anyák a csecsemők „nagyobb tisztaságban, és hozzáértőbb módon” való gondozását elsajátítanák.³⁴

Bácsistensegítség község halotti anyakönyvének 1941. május 15. és 1944. október 8. közötti bejegyzéseiből a három bácskai székely telephalálozási

24 Demus 2004:27.

25 Demus 2004:28-29.

26 Demus 2004:29.

27 Demus 2004:30.

28 Faragó 2011:145.

29 Láthattuk, hogy bár Johan Béla államtitkár 1944-ben a zöldkeresztes szolgálat bácskai hálózatának kiterjedtségét az ország egyéb területeihez képest elmarasztalta, Werth Henrik vezérkari főnök híradása azonban arra enged következtetni, hogy a székely telepek egészségügyi ellátásának biztosítása, az áttelepítésből és a magas gyermekhalandóság adataiból fakadó sajátos helyzetük miatt, kiemelt figyelmet kapott.

30 TML X./51. 34.

31 Papp 2017:110.

32 TML X.51. 34. doboz

33 Valastyán 2019:145.

34 AV F150 57. doboz

okairól kapunk adatokat.³⁵ Bácsistensegítsen 314 család, Istenhozott telepen 60 család, Istenvelünk telepen pedig 102 család élt. A könyvben szereplő húsz meghatározott ok közül legszámtöbb

halált okozó betegség a csecsemőknél a veleszületett gyengeség, a bélhurut, és a ránggörcs, míg összességében a tüdőgyulladás és a végegyengülés járt végzetes kimenetellel (ld. Diagram 1-4.).

Diagram 1.

Halált kiváltó okok a bácsistensegítsi halotti anyakönyvekben 1941-ben
Bácsistensegíts, Istenvelünk és Istenhozott székely telepeken

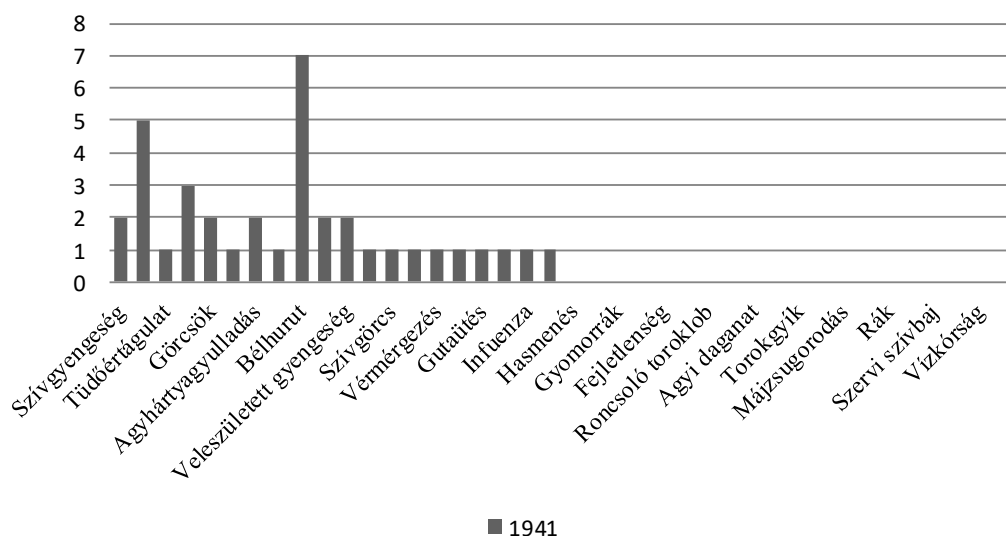
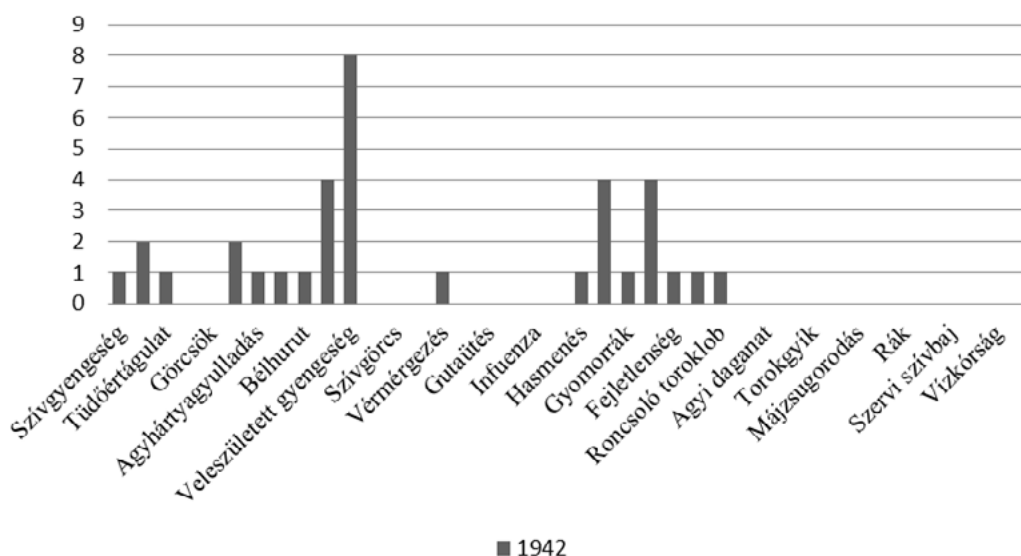

Diagram 2.

Halált kiváltó okok a bácsistensegítsi halotti anyakönyvekben 1942-ben
Bácsistensegíts, Istenvelünk és Istenhozott székely telepeken

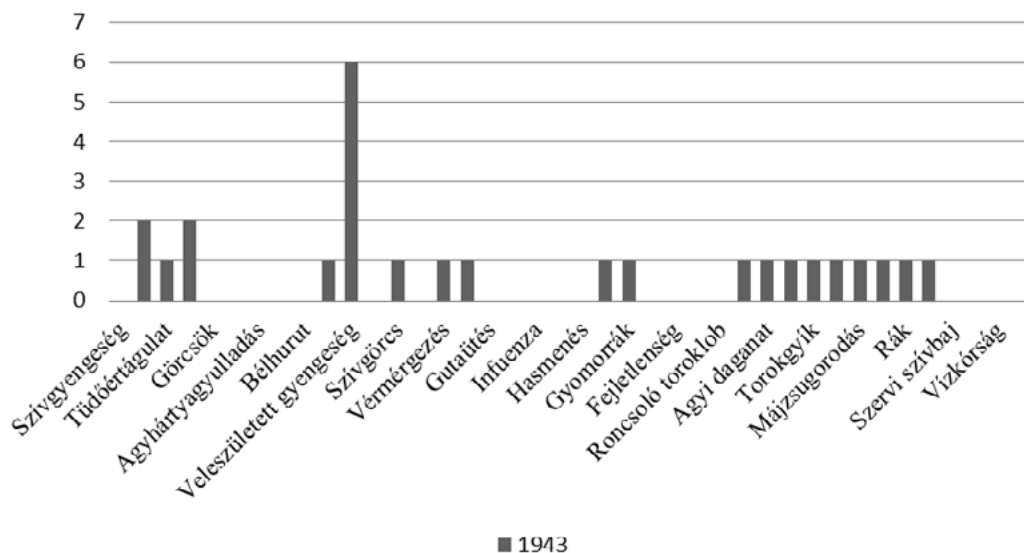

35 PEL III. 183.

Diagram 3.

Halált kiváltó okok a bácsistensegítsi halotti anyakönyvekben
1943-ban

Bácsistensegíts, Istenvelünk és Istenhozott székely telepeken

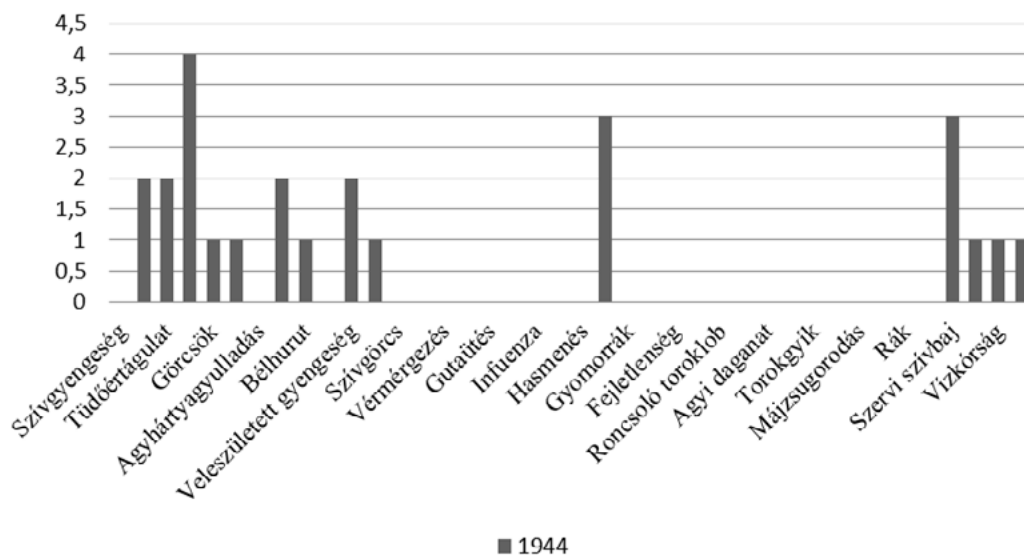

■ 1943

Diagram 4.

Halált kiváltó okok a bácsistensegítsi halotti anyakönyvekben
1944-ben

Bácsistensegíts, Istenvelünk és Istenhozott székely telepeken

■ 1944

Ugyanezen település halotti anyakönyvében évenként a születéstől az első életév betöltéséig bekövetkezett csecsemőhalálozások összes halálozáshoz viszonyított számát is vizsgáltam.³⁶ 1941-ben 37 elhunyt szerepel, melynek 51%-a 0–1 éves kor közötti csecsemő volt. 1942-ben ez már 62%, 1943-ban 48%, míg 1944 október elejéig 35%-ot mutatnak az adatok. Bár a csecsemőhalandóság mértéke 1895-től 1960-ig fokozatosan csökken (országosan), 1939-től 20% alá esik a halálozásokhoz képest.³⁷ Semmiképpen sem szerencsés a nyers adatokból következtetéseket levonni anélkül, hogy megvizsgálánánk a csecsemőt körülvevő család és szűkebb közösségének szokásait, életmódját, kulturális fejlettségét, vagyoni állapotát is. Emellett figyelembe kell vennünk azt is, hogy a II. világháború közepén egész Európában gondot okoztak a hiányos egészségügyi ellátás, a katonaság által hordozott betegségek, a kezeletlen járványos megbetegedések. A különböző régiókban tapasztalt eltérő adatok mögött, így a hazatelepített bukovinai székelyek körében is minden bizonnyal gazdasági, kulturális, életszínvonalbeli, életmódbeli vonatkozásai vannak a csecsemőhalálozás magas arányának. Mindenesetre ennek a négy évről az adott három településen mért adatai arra engednek következtetni, hogy bár magas a 0–1 év kor közötti elhunytak száma az összes halálesethez

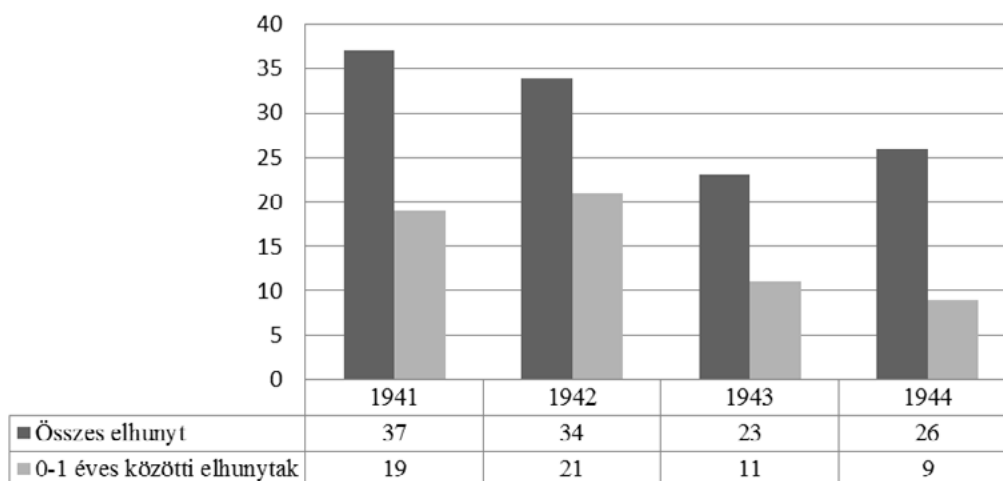
viszonyítva, ám ez a szám 1941-től 1944-ig folyamatosan csökken, amely tény valószínűsíthetően a terhesgondozás, az egészségügyi ellátás megjelenésével áll összefüggésben (ld. 5. Diagram).

Összegezés

Egy évszázadokig viszonylagos elzártságban, a keleti Kárpátokon kívül élt népcsoport életmódjában gyökeres változásokat indított el a Bácskába történő telepítés. A telepítést irányító kormányzati szerv nagy hangsúlyt helyezett higiéniai helyzetük, egészségi állapotuk javítására, folyamatos ellenőrzésére. A visszafoglalt délvidéki terület kórházi és orvosi ellátottsága elmaradt az ország más részeihez képest, mely hiányokat a háborús helyzet ellenére is igyekeztek pótolni. A székely telepeken ezzel szemben az országos átlagot meghaladó arányú a zöldkeresztes egészségügyi hálózat, amelynek tevékenysége jelentősen hozzájárult a bukovinai székelyek telepeinek egészségügyi gondozásához. Egészségházakat hoztak létre, heti rendszerességgel járták a telepeket az orvosok és zöldkeresztes nővérek, gondoskodtak a bábák létszámának növeléséről, és önkéntes munkaszolgálatosok révén a családok, asszonyok egészségügyi felvilágosításáról, oktatásáról.

Diagram 5.

Gyermekhalandóság a bácsistensegítsi halotti anyakönyvek alapján 1941–1944 között Bácsistensegíts, Istenvelünk és Istenhozott székely telepekről

36 A csecsemőhalálozás fogalma a születéstől az első életév betöltéséig bekövetkezett halálozásokat foglalja magában. Faragó 2011:145.

37 Faragó 2011:151.

Régi szokásaik, gyógyító eljárásaik, csecsemő-gondozással, betegségmegelőzéssel kapcsolatos addigi ismereteik helyét lassanként új módszerek, fertőzések terjedését megfékező szabályok vették át, szakszerű orvosi ellátásban részesültek. A nővérek és önkéntesek tevékenysége leginkább a fiatal korosztály körében volt eredményes.

A háborús viszonyok között terjedő betegségek (trachoma, tüdővész) visszaszorítása az itt töltött évek alatt állandó küzdelmet jelentett a számukra. Teljes felszámolásuk csak a Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyékbe letelepítést követően, a háború utáni időszakban sikerült.

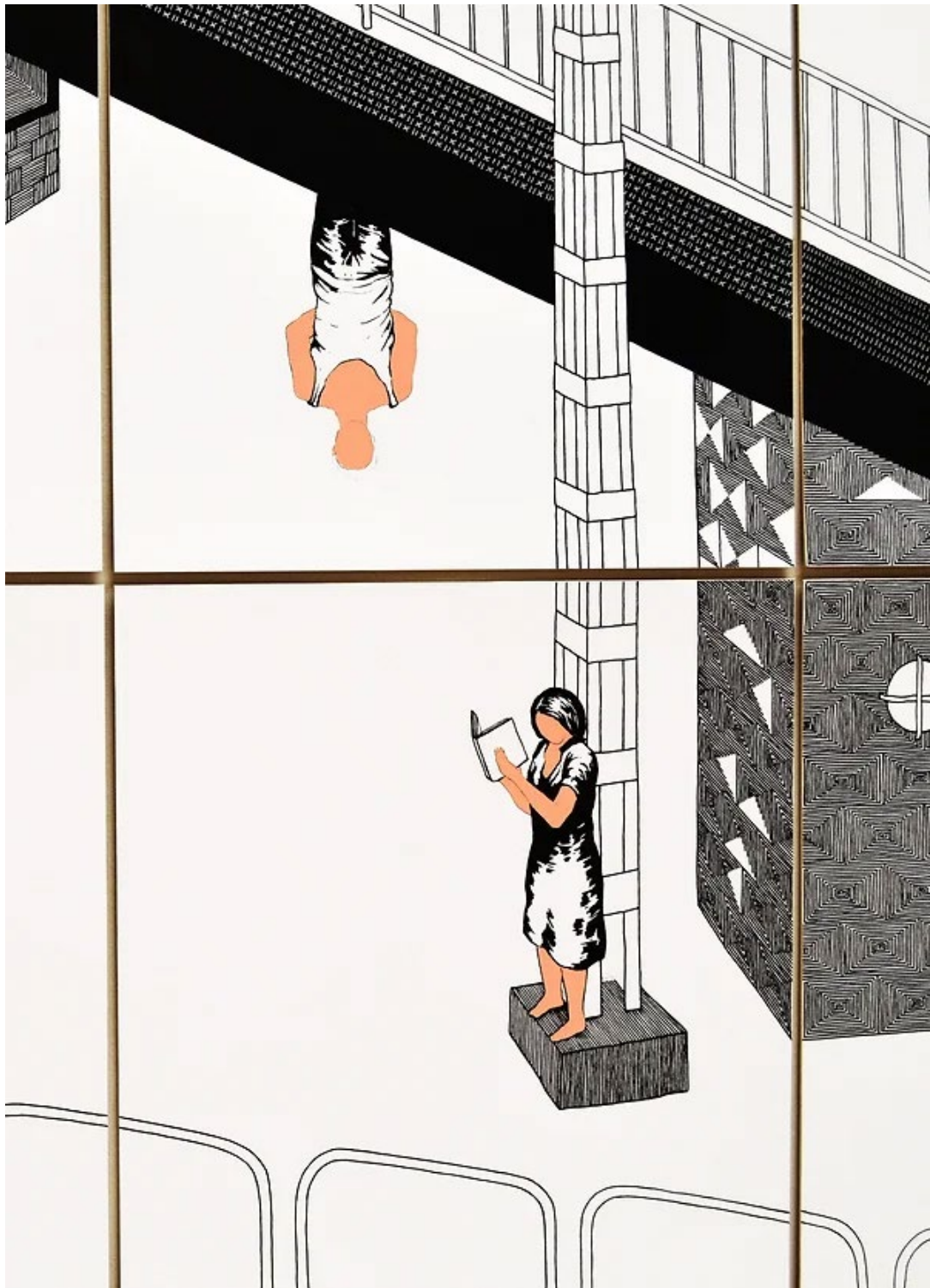
Felhasznált szakirodalom

- A. Sajti Enikő 1982 Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken 1941. április. In *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Tomus LXXII. Szeged, 3-32.
- A. Sajti Enikő 1984 *Székely telepítés és nemzetiségpolitika Bácskában – 1941*. Nemzetiségi Füzetek 6. Akadémiai Kiadó, Budapest. Online: <https://vmek.oszk.hu/01200/01275/01275.htm>
- A. Sajti Enikő 1987 *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- A. Sajti Enikő 2004 *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- A. Sajti Enikő 2010 *Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Albert Gábor 1983 *Emelt fővel*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Bali János – Deáky Zita – Vámos Gabriella 2022 szerk. *Családok a kitelepítések árnyékában*. ELTE BTK, Budapest.
- Csibi Krisztina 2020 *A bukovinai székelyek egészségügyi ellátása Bácskában a levéltári adatok tükrében (1941–1944)*. In Nagy István szerk. *Bukovinai székelyek nyomában*. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Bonyhád.
- Csupor Tibor 1987 *Mikor Csíkból elindultam. A bukovinai székelyek élettörténete*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Deáky Zita 1996 *A bába a magyarországi népi társadalomban (18. század vége – 20. század eleje)*. Budapest, Centrál Európa Kiadó, Budapest.
- Demus Magda 2004 *Egy falusi bába emlékei: Röske-Bácska, Hadikújfalu (1941–1995)*. Bába Kiadó, Szeged.
- Faragó Tamás 2011 *Bevezetés a történeti demográfia*. I. kötet. Budapesti Corvinus Egyetem – Szociológus mesterszak. Online: <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4698/1/648023.pdf> (2020.07.02.)
- Foki Ibolya – Solymár Imre – Szóts Zoltán 2000 *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához*. Babits Kiadó, Szekszárd.
- Gegő Elek 1838 *A moldvai magyar telepekről*. Buda, Egyetemi nyomda.
- Jancsó Elemér 1938 *A bukovinai magyarok. Korunk*, (13) 1:46-52. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
- Jerney János 1851 *Jerney János Keleti Utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845*. Első kötet. Egyetemi nyomda, Pest.
- Johan Béla Dr. 1939 *Gyógyul a magyar falu*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. http://mtda.hu/books/johan_bela_gyogyul_a_magyar_falu_Optimized.pdf (2020.06.26.)
- Kiss László 2004 *Egészség és politika – az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében*. *Korall* 17:107-137. Online: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00012/pdf/05kisslaszlo.pdf>
- Kis-Várday Gyula 1933 *A bukovinai székely falvak*. *Ethnographia*, XLIV:131-139.
- László Mihály 1877 *A bukovinai és moldvai csángók. Földrajzi Közlemények*, V. évf. 153-168, 193-199. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. https://adt.arcanum.com/hu/view/FoldrajziKozlemenyek_1877/?query=L%C3%A1szl%C3%B3Mih%C3%A1ly&pg=156&layout=s (letöltve: 2023.01.10.)
- László Mihály 1882 *Keleti testvéreink*. Újrakiadás: 2012. Magyar Ház Kft., Budapest.
- Mikecs László 1989 *Csángók*. Optimum Kiadó, Budapest.
- Nagy István 2020 *Bukovinai székelyek nyomában*. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Bonyhád.
- Oberding József György 1939 *A vándorló bukovinai magyarok*. *Hitel*, 3:192-204. Kolozsvár.
- Oberding József György 1939 *A bukovinai magyar népcsalád helyzetképe*. *Hitel*, 4:256-272.
- Ősy-Oberding József 1967 *A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. Agrártörténeti Szemle* (9.) 1–2:183-194. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/AGRARTORTSZLE_09/?pg=195

- Papp Árpád 2017 *A zenélő kút. A bukovinai székelyek Bácskában (1941–1944)*. Underground Kiadó, Szabadka.
- Papp Árpád 2018 szerk. *Honosság/Hontalanság. A bukovinai székelyek és a Délvidék/Vajdaság etnikai és társadalmi változásai a 20. században*. Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka.
- Sántha Alajos 1942 *Bukovinai magyarok*. Szöcs Lajos Könyvnyomdája, Kolozsvár.
- Sebestyén Ádám 1989 *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd.
- Szabó Katalin 2014 Egészségügy a trianoni Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények*, 60. 1–4:183-200. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Magyar Orvostörténelmi Társaság, Budapest.
- Szádeczky Lajos 1908 *A székely határőrség szervezése 1762–1764-ben*. Athenaeum, Budapest.
- Szöts Zoltán 2015 *László Mihály életútja (1849–1932)*. Völgységi Múzeum, Bonyhád.
- Talpassy Tibor 1945 *A föld gazdát cserél*. Sarló, Budapest.
- V. Kápolnás Mária 1987 Iratok a bukovinai székelyek letelepítéséről és a jugoszláv földreform revíziójáról. *Agrártörténeti Szemle*, 29. évf. 3–4:463-503.
- V. Kápolnás Mária 1994 A magyar kormány kísérletei a moldvai csángók hazatelepítésére, 1940–1944. In Vonyó J. – Fülöp M. szerk. *Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából II. A dél-dunántúli történések II. regionális konferenciájának válogatott előadásai*. Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja. Pannon História Alapítvány, Pécs, 255-261.
- Valastyán Balázs 2011 „Bukovinai magyarok. Mind egy szálig hazahozni őket!” Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába? In Vincze Gábor szerk. *Visszatér a Délvidék 1941*. Kárpátia Stúdió Kft., Budapest, 150-173.
- Valastyán Balázs 2014 Bepillantás egy telepfelügyelő munkájába. Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelőjének 1942-es jelentései. *Bácsország – Vajdasági Honismereti Szemle*, 3:70-76. Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, Szabadka
- Valastyán Balázs 2019 *Magyar földbirtok- és telepítéspolitiká a visszacsatolt Bácskában (1941–1944)*. Doktori (PhD) értekezés. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/10321/> (2020.06.26.)
- Vincze Gábor 2001 A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944). *Pro Minoritate*, 3:141-187.
- Vincze Gábor szerk. *Visszatér a Délvidék 1941*. Kárpátia Stúdió Kft., Budapest.

Levéltári források

- AV Arhiv Vojvodine Madjarsko Kraljevsko Ministarstvo Poljoprivrede –Ispostava Za Agrarnu Politiku – Novi Sad – A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltsége (1941–1944). AV-F150
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K-184-137-135280. Külföldi magyarokat letelepítő kormánybiztosság tájékoztatói.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K-428 a) sorozat, MTI Könyvnyomatos, Napi tudósítások (1920–1944)
- MNL TML Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára X. 51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület iratai (1897–1947) 1-55. doboz
- NM EA Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára Képviselőházi napló, 1939. XVI. kötet – 1942. november 20. – 1943. április 12. Ülésnapok 1939-317. Az országgyűlés képviselőházának 317. ülése 1942. december 1-én, kedden. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_16/?pg=411&layout=s (2020.06.26.)
- Zalai Magyar Élet V. évfolyam 119. szám. 1944. május 27. *A magyar községek népesedési és egészségügyi kérdéseit nemcsak az illető község, hanem az egész nemzet feladatának tekinti az állam — mondotta Dohán Béla államtitkár*. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZalaiMagyarElet_1944_2/?pg=140&layout=s (2020.06.26.)
- Pécsi Egyházmegyei Levéltár E-Archívum <https://e-archivum.pecsiegyhazmegye.hu/hu/fondjegyzek/PEL.III/PEL.III.1-240> (2020.07.20.)

Moskva square Tarot (detail)
Pen on paper
120x280 cm